

Konferanslar :

1933 YILINDAN SONRA ALMAN BİLİM
ADAMLARININ TÜRKİYE'YE GÖÇÜ *

Kemal Atatürk Döneminde Alman - Türk İlişkileri

Prof. Dr. KLAUS - DETLEV GROTHUSEN

Atatürk'ün 100 üncü doğum yılı, onun çok yönlü ve etkileyici eserlerini yurt içinde ve yurt dışında takdirle anmak için bir hayli çaba gösterilmesine vesile olmuştur. Bu konuda öncelik elbette ki Türkiye'de yürütülen kutlama çalışmalarındadır, zira Kemal Atatürk sadece modern Türk devletinin kurucusu ve bu yönü ile hiç şüphesiz büyük bir tarihi şahsiyet olmakla kalmamış, ölümünden içinde bulunduğumuz 1981 yılına kadar Türk devletinin sembolü olmaya devam etmiştir. Bu nedenle Atatürk'ün 100 üncü doğum yılı Türkiye için, sadece tarihi bir olayın kutlanmasının çok daha ötesinde bir anlam taşımaktadır. Atatürk'ün Türkiye dışında da ne derece büyük takdir topladığı, doğum günü dolayısıyla yabancı ülkelerde gösterilen yakın ilgiden anlaşılmaktadır. Ankara Alman Kültür Merkezinde, Atatürk dönemindeki Alman - Türk ilişkilerini gösteren ve bu sabah açılan resim sergisi bu konudaki örneklerden biridir. Sergideki çeşitli ve açıklayıcı dokümanlar, 1924'te yeniden başlayan Türk - Alman ilişkilerinin Atatürk'ün ölüm yılı olan 1938'e kadar olan kısmının özellikle Almanya için ne derecede önemli olduğunu göstermektedir¹. Bu sergi, ilişkilerin önemini sadece resmi ve diplomatik açıdan değil aynı zamanda kültür, ekonomi veya askeri açılardan da etkileyici bir biçimde ortaya koymaktadır.

Federal Almanya'nın Ankara'da açtığı bu serginin paralelinde, Atatürk'ün doğum yılı dolayısıyla bu akşam verilecek olan konferansta ele alınacak olan konu herhalde bir yandan Atatürk'ün Türkiye'ye

* Bu Konferans 22.X.1981'de Ankara'da Alman Kültür Merkezi'nde verilmiştir.

¹ "Atatürk zamanında Türk - Alman ilişkileri" adında açıklayıcı resimlerle donatılmış olan broşür (Ankara 1981) serginin amacı ve tertiplenme şekli hakkında bilgi vermektedir.

getirdiği reformlarla ilgili olarak onun eserinin seçeceğimiz bir bölümünü yansıtmalı, fakat diğer taraftan da Almanya ve Almanların görüşü açısından önemli ve etkili bir konu olmalıdır. Diğer bir deyimle konu herhalde Atatürk dönemindeki Alman-Türk ilişkileri ile ilgili bulunmaktadır.

Bu şartları taşıyan pek çok konu seçilebilirdi. Örnek olarak Boğazköy ve Atatürk'ün çok önem verdiği bir konu, Alman arkeologlarının Hitit tarihi üzerindeki araştırmalarını gösterebiliriz. Serginin bu konuda birçok etkileyici örnekler vermesi elbette ki tesadüfi değildir. Atatürk'ün yaptığı işler arasında takdirle anılacak çok daha etkileyici ve Alman tarihi bakımından da daha önemli diğer bir husus: 1933 yılından sonra Türkiye'ye göç eden Alman bilim adamları konusudur. Sergide bu konuya da özel bir önem verildiği görülmektedir. Hakikaten bu göç meselesi, çok çeşitli sebeplerden ötürü birbirinden coğrafi bakımdan tamamen ayrı iki ülke için aynı zaman dilimi içinde ve olağanüstü bir biçimde büyük önem kazanmıştır. Alman tarihçilerinin, talihsiz birçok gelişmelerle dolu III. Reich Almanyası döneminin şimdiye kadar çok az bilinen bu olayını daha yakından ele almaları gerekmektedir². Bu konuda, Almanya'da ve Türkiye'de henüz ele alınmamış birçok arşiv malzemesi mevcuttur. – Bonn'da Dışişleri Bakanlığı siyasi arşivi – ve bu konferansın hazırlanmasında Almanya'daki arşivlerden geniş ölçüde istifade edilmiştir. Bu konu ayrıca, sabahki sergi açılışında olduğu gibi, Almanların bu vesile ile Atatürk'e olan şükran borçlarının ifade edilmesi ve yaptıklarının takdirle anılması için de uygun bir fırsat teşkil etmektedir. Bütün bunlara ilaveten 1933'ten sonra Almanların Türkiye'ye göç etmeleri ve bu göçün cereyan tarzı o derece çekici ve enteresan bir konudur ki, olay 20 nci yüzyılın en çok ızdırap veren safhalarından birini teşkil etmeseydi, adeta 1001 gece masallarına yeni ve modern bir bölüm olarak ilavesi düşünülebilirdi.

Göç olayına önce, birbirinden tamamen ayrı fakat aynı zamanda ortaya çıkan iki gelişme üzerinde durarak girmeliyiz:

² Bu konuda ne kadar az araştırma yapıldığı, aslında detaylı bilgiler veren ve birçok belgeye dayanarak yazılmış olan K. R. Grossmann: Emigration, Geschichte der Hitler - Flüchtlinge 1933-1945. Frankfurt 1969. (Göç, 1933-1945 arasında Hitler'den kaçanların öyküsü) adlı kitaptan da anlaşılmaktadır. Bu kitapta Türkiye'ye kaçanlar için ayrılan yer 15 satırdan ibarettir. (s. 299-300).

1 — III. Reich'in, politik ve ırki yönden kendisine karşı saydığı kişileri kovuşturmaya başlaması ve bunun uydurma hukuki dayanakları: "Reich Başkanının, Halkın ve Devletin Korunmasına" ilişkin 28 Şubat 1933 tarihli emri, 24 Mart 1933 tarihli Yetki Yasası ve 7 Nisan 1933 tarihli "Devlet memurları statüsünün yeniden belirlenmesine" ilişkin yasa.

2 — Atatürk'ün Türkiye'deki eğitim reformu uygulama çalışmalarının yüksek okulları da içine almasını öngören 2252 sayılı yasanın 31 Mayıs 1933'te kabul edilmesi. Bu yasa gereğince eski İstanbul Üniversitesi 31 Haziran 1933 günü kapatılarak onun yerine 1 Ağustos 1933 tarihinde batı Avrupa örneğine uygun modern bir üniversitenin açılması planlanmıştır. Hakiki manada ilk modern Türk üniversitesi olan bu okulun kurulmasında temel çalışma, Türk hükümetinin 1931 yılında verdiği görev üzerine İsviçreli Prof. Albert Malche'nin takdim ettiği rapordur "Rapport sur l'Université d'Istanbul". Bu üniversiteyi, Türkiye'de birçok yeni okulların veya bölümlerin açılması ya da modernize edilmesi takip etmiştir, şunlar sayılabilir: İstanbul Yüksek Teknik Okulunda Mimarlık Bölümü, Ankara'da Tarım ve Veteriner Yüksek Okulu, Devlet Konservatuarı ve diğer bazı okullar.

Bir Alman gözlemci, Atatürk'ün Türkiye'deki yüksek okullarda giriştiği bu reform hareketinin, 1933 yılında Almanya'dan kitle halinde göçe zorlanan Alman entelektüelleri için kalite, kantite yönünden ve özellikle tam zamanında gelen hayret verici ve büyük bir yardım teşkil ettiğini görecektir. En göze çarpan sonuç şu olmuştur: 1 Ağustos 1933 günü açılan ilk modern Türk üniversitesindeki profesörlerin çoğunu yabancılar -1933'te 65 öğretim görevlisinden 38 i yabancı 27 si Türk idi- ve yabancıların büyük kısmını da Almanya'dan gelen göçmen hocalar teşkil ediyordu ve bu sadece Prof. Malche'nin planlamasının icabı olarak değil, Alman hocaların gelişini nedeni ile de böyle olmuştu. Bonn'daki Dışişleri Bakanlığı arşivinde bulunan ve henüz açıklanmamış bulunan çok önemli bir belge sayesinde, Reich hükümetinin 1934 yılından itibaren belgedeki ifadesi ile İstanbul Üniversitesindeki "Yahudileşmiş göçmen kliği" ile bütün yollara başvurarak nasıl uğraştığını ve fakat raporun yazıldığı 1939 yılına kadar herhangi bir başarı kazanamadığını tamamen

öğrenmiş bulunuyoruz³. Raporu tanzim eden Oberregierungsrat Dr. Scurla şöyle diyor: "Bu nedenle gelecekte de İstanbul Üniversitesinde boşalacak olan öğretmen kadrolarına öncelikle Alman göçmenlerinin tayin edileceklerini hesaba katmak zorundayız.

Bu durum, İstanbul Üniversitesinin bugün için Türkiye'nin bilim hayatında tek üniversiteyi teşkil etmesi ve göçmen Alman hocaların burada son derece etkili olmaları dikkate alındığında bizim için büyük önem taşımakta ve İstanbul Üniversitesindeki Alman hocaların durumlarının zayıflatılması için tedbirler almamızı icap ettirmektedir"⁴. İş bununla da kalmadı, İstanbul Üniversitesine 1933'te gelen Alman hocalar - 1938 yılında Avusturya'nın ilhakından sonra - Avusturya'dan ve - Münih anlaşmasından sonra - Prag Üniversitesinden oldukça fazla sayıda göçmeni de kendilerine katmayı başardılar. Bundan başka, diğer yüksek okullarda, enstitülerde ve Ankara'daki Bakanlıklarda çok sayıda Alman göçmenin çalışma imkânı bulması da ayrıca önemli bir olaydı. Sonuçta III. Reich'in zulmünden kaçan göçmenler sayı olarak en çok ABD'ne gitmişler fakat kalite olarak, yani gittikleri ülkede gördükleri iş ve önem bakımından Türkiye birinci sırayı işgal etmiştir. III. Reich'dan kaçan göçmenler, Türkiye ve Almanya açısından en iyi şekilde, bu konuda şimdiye kadar yayınlanmış tek bilimsel araştırmayı teşkil eden ve Prof. Horst Widman tarafından yazılan "Sürgün ve Eğitim Yardımı, Anadili Almanca olan akademisyenlerin 1933'ten sonra Türkiye'ye göçmeleri"⁵ isimli kitapta anlatılmaktadır. Bundan başka, yayınlanan tek biyografik eserden, kendisi de bir göçmen olan Prof. Fritz

³ 110 sayfalık bu raporun adı şöyledir: Die Tätigkeit deutscher Hochschullehrer an türkischen wissenschaftlichen Hochschulen. Bericht des Oberregierungsrates Dr. Scurla über die Ergebnisse einer Dienstreise vom 11-25 Mai 1939 nach Istanbul und Ankara. (Alman yüksek okul öğretmenlerinin Türkiye yüksek okullarındaki faaliyetleri. Oberregierungsrat Dr. Scurla'nın 11-25 Mayıs 1939 tarihindeki Ankara ve İstanbul seyahatine ilişkin raporu). Ankara Büyükelçiliği dosya No: Kult. X-3, Bonn Dışişleri Bakanlığı siyasi arşivi.

⁴ Scurla raporu s. 76.

⁵ Prof. Horst Widmann, Exil und Bildungshilfe. Die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933, Bern, Frankfurt 1973. Atatürk'ün doğum yılı dolayısıyla 1981'de Türkçe'ye tercümesi de yayınlanmıştır: Atatürk Üniversite Reformu, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil ve Dr. Serpil Bozkurt, İstanbul 1981.

⁶ Prof. Fritz Neumark, Zuflucht am Bosphorus. Deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933-1953, Frankfurt 1980. Prof. Neumark'ın Not. I de belirtilen broşürdeki notuna bakınız.

Neumark'ın⁶ "İstanbul Boğazındaki sığınak. 1933-1953 yıllarında sürgündeki Alman bilim adamları, politikacıları ve sanatçıları" adındaki kitabı ile Prof. Sauerbruch'un en tanınmış öğrencilerinden ve çalışma arkadaşlarından Prof. Nissen'in "Aydınlık sayfalar - Karanlık sayfalar. Bir cerrahın anıları"⁷ adı altında yayınlanan kitabına da değinmeliyiz. Prof. Ernst Hirsch ile Prof. Philipp Schwartz'ın anıları maalesef henüz yayınlanmamıştır⁸.

1933'ten sonra Türkiye'ye giden Alman göçmenlerin önemini belirtmek için birkaç ismin zikredilmesi kafidir. Bütün bu isimler Almanya'nın milletlerarası düzeyde takdirle tanınan manevi temsilcileri idiler, III üncü Reich'in sadece bunları sürgüne göndermesi yeterince utanç vericidir.

İstanbul'a gidenlerden bazıları:

— Tıp Fakültesine: Friedrich Dessauer, Erich Frank, Josef Igersheimer, Adolf Kantorowicz, Wilhelm Liepman, Rudolf Nissen, Philipp Schwartz, Max Sgalitzer;

— Matematik ve Tabii İlimler Fakültesine: Fritz Arndt, F. L. Breusch, Curt Kosswig, E. F. Freundlich, Alfred Heilbronn, Arthur v. Hippel, Richard v. Mises, Willy Prager;

— Hukuk ve -sonradan bağımsız hale gelen- İktisat Fakültesine: Josef Dobretsberger (Avusturya), Ernst Hirsch, Richard Honig, Gerhard Kessler, Fritz Neumark, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Andreas Schwarz, Karl Strupp;

— Yüksek Teknik Okulu Mimari bölümüne: Clemens Holzmeister (Avusturya), Gustav Oelsner, Bruno Taut.

Ankara'ya daha az sayıda göçmen gelmiş olmakla beraber aralarında en başta Ernst Reuter olmak üzere isim yapmış şahsiyetler vardır. Türkiye'de kısa bir süre kalmış olmasına rağmen modern Türk müzik çalışmalarının başlamasında önemli katkısı bulunan ve kendisinden sonra Carl Ebert, Ernst Praetorius ve Eduard Zuckmeyer'in de gelmelerini sağlayan Paul Hindemith'in adını da zikretmeden geçemeyiz.

⁷ Prof. Rudolf Nissen: Helle Blätter - dunkle Blätter. Erinnerungen eines Chirurgen. Stuttgart 1969.

⁸ Prof. Hirsch'in anılarının daktilo ile yazılmış bir bölümü de sergide bulunmaktadır.

Ankara'ya gelenler arasında şunlar da vardı: Fritz Baade, Hans Bremer, Wolfram Eberhard, Albert Eckstein, Otto Gerngross, Emil Gotschlich (Avusturya), Hans Gustav Güterbock, Benno Landsberger, August Laqueur, Alfred Marchionini, Eduard Melchior, Karl Menges, Paul Pulewka, Georg Rohde, Walter Ruben, Wilhelm Salomon Calvi, Martin Wagner.

Almanya'nın manevi alandaki en önemli temsilcilerinin kitle halinde sürgüne yollanması, 30 Ocak 1933 tarihindeki iktidara el konmasından hemen sonra başlamış ve yeni rejimin muhaliflerine karşı acımasızca bir savaş halinde Yahudiler aleyhindeki kampanya ile birlikte sürdürülmüştür. "Yahudilere boykot günü" denilen 1 Nisan 1933 tarihini bu nedenle ve konumuzla ilişkisi dolayısıyla hatırlıyoruz, keza politik ve ırkçı görüşleri nedeni ile yeni rejime karşı olan memurların devlet hizmetinden atılmasına yönelik 7 Nisan 1933 tarihli "Devlet memurları statüsünün yeniden belirlenmesi" adındaki yasa da göçmen meselesi ile direkt olarak ilgilidir. Bu yasanın 1 inci maddesinin daha ilk cümlesi yeni iktidar sahiplerinin yaklaşımındaki hukuk dışı anlayışı çok açık şekilde göstermektedir.

"Madde 1.1: Milli bir devlet memurları statüsünün yeniden kurulması ve idari hizmetlerin basitleştirilmesi için aşağıdaki hükümlere uygun olmayan memurlar işten çıkarılırlar. Bu husus mevcut hukuk hükümlerine göre işten çıkarma için yeterli gerekçe olmaması halinde dahi geçerlidir."⁹

Alman yüksek okullarındaki öğretmenlerin kitle halinde sürülmesi için aynı kanunun 3 ve 4 üncü maddeleri de önemli hükümler getiriyordu: Madde 3: "Ari ırktan olmayan memurlar emekliye ayrılırlar..." Madde 4: "Şimdiye kadarki politik faaliyetleri dolayısıyla, milli devlet için her an ve her türlü tehlikeyi göze alacağı hususunda kesin kanaat vermeyen memurlar işten çıkarılabilirler"¹⁰.

Böylelikle, hoş gitmeyen bütün memurların ve özellikle Alman üniversitelerindeki hocaların işten atılmaları için gerekli hukuki gerekçe sağlanmış oluyordu. Aslında böyle bir gerekçeye de pek ihtiyaç yoktu, zira göç hareketi 7 Nisan 1933'ten önce iyice başlamış bulunuyordu. Daha 1933 Nisan ayında Zürih'te kurulan bir teşkilat, Prof. Malche, yeni İstanbul Üniversitesi ve Türkiye'deki diğer

⁹ Reichsgesetzblatt (Reich Kanunları) 1 1933 No. 34. s. 175.

¹⁰ Aynı yerde.

sığınma imkânları veren yerler ile ilişki sağlıyordu, teşkilatın adı “Yurt Dışındaki Alman Bilim Adamları Birliği” idi ve başkanı sonradan İstanbul’a gelerek patolojik anatomi kürsüsüne davet edilen Frankfurtlu patalog Philipp Schwartz idi. Schwartz temas konusundaki ilk haberi 1933 Mayıs ayında Malche vasıtasıyla aldı. 6 Haziranda Schwartz, Malche ile birlikte Ankara’da Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip ile önemli görüşmeler yaptı. Bu günü, Fritz Neumark’ın deyimi ile “Alman - Türk mucizesinin” günü olarak tanımlayabiliriz ve bütün Avrupa üniversitelerinin tarihinde herhalde böyle başka bir gün yoktur. Dokuz saat süren görüşmeler sonunda varılan hukuki sonuç – Yeni üniversitenin öğretim üyelerini belirleyen komple bir liste oldu. Bunun yanı sıra Philipp Schwartz vasıtasıyla bize intikal eden toplantının cereyanına ilişkin anılar belki de daha etkileyicidir. Bu anılarda bizim konumuzun aslını teşkil eden iki unsurun – Kemal Atatürk’ün reform çalışmaları ve III üncü Reich’den zoraki göç hareketi – âdeta bir merceğin odak noktasında buluşan ışınlar gibi karşılaşmaları şöyle anlatılmaktadır:

“Toplantıya tam zamanında geldik, Bakan ve 20 kadar mesai arkadaşı hazır bulunuyordu... Dr. Reşit Galip beni dostça bir şekilde karşıladı ve sonra derhal toplantıyı açtı. Başkanlığı yürüten Bakanın sol tarafında Prof. Malche ve onun yanında ben, karşı tarafta ise Salih ve Rüştü Beyler oturuyordu. Uzun masanın etrafı reform komisyonunun üyeleri ve her kelimeyi yazmaya çalışan Bakanlık memurları ile çevrilmişti. Görüşmeler Fransızca yapılıyordu. “Bize dalında bir profesör tavsiye edebilir misiniz?” Ben birliğimizin isim listesini Kürschner’in bilginler takvimine geçirmiştım. Bu sayede hiç tereddüt etmeden üç isim birden verebiliyordum. Bunların öz geçmişlerini okuyarak şimdiye kadar ki çalışmalarını anlatıyor, ikisi hakkındaki şahsi kanaatlerimi belirterek bunların beni Zürih’te bulduklarını söylüyordum. Sonra her üç ismi de listeye alarak seçimi sonraya bırakmayı tavsiye ediyordum.

“Bize dalında bir profesör teklif edebilir misiniz?” Öğleden sonraki görüşmelerde bu soru otuz defa tekrarlandı ve her defasında da artan bir heyecanla cevaplandırıldı. Ben dahil orada bulunan herkes zamanı, komplikasyonları ve direnmeleri tamamen unuttuk sanıyordum. Ben Almanya’dan rezilane bir şekilde başlayan göçün o saatlerde yaratıcı bir safhaya döndüğünü hissediyordum. Batının veba hastalığına bulaşmamış, tertemiz, fevkalade bir ülke

bulmuştum! “Birliğimizin” kuruluşu ve gelişmesi artık amacına ulaşıyordu: onun tarihi bir ihtiyaçtan doğduğu meydana çıkmıştı.

Görüşmelerimiz dayanışma halindeki iki organın karşılıklı olarak “Vermek ve Almak” şekline dönüşmüştü.

Sonuçta ücretler ve genel mukavele maddeleri üzerinde de anlaşmaya vardık. Görüşmelerin arasındaki bir dinlenme sırasında sonuçlar yazılı hale getirildi.

Tekrar toplanarak yerlerimize oturduk. Yazılı metin okunarak cümle cümle onaylandı. Bakan ayağa kalkarak şunları söyledi: “Eşsiz bir işi başardığımız müstesna bir gün yaşıyoruz. Bundan 500 yıl kadar önce biz İstanbul’u aldığımız zaman Bizanslı bilim adamları İstanbul’dan ayrılmaya karar verdiler. Onları tutmak mümkün değildi, çoğu İtalya’ya gittiler ve Rönesans’ı yarattılar. Biz bugün Avrupa’dan bunun karşılığını almaya karar verdik. Milletimizin daha bilgili olmasını ve yenilikleri öğrenmesini istiyoruz. Bilgilerinizi ve metodlarınızı bize getirin, gençlerimize ilerlemenin yolunu öğretin. Sizlere şükranlarımızı ve takdirlerimizi bildiriyoruz”. Önce o imzaladı, sonra da ben...

Saat akşamın dokuzu olmuştu, 7 saat unutulmaz bir şekilde çalışmıştık, dışarıya henüz aydınlıktı, veda edip ayrıldık. Zürih’e telgraf çektim: “üç değil otuz kişi...¹¹”.

Bu suretle İstanbul Üniversitesi için ilk ve önemli kademe gerçekleşmişti. Mevcut Türk profesörler dışında okul, Oberregierungsrat Scuria’nın dediği gibi “Yahudi göçmenlerinin” eline geçmişti. Bu arada şu hususu da belirtmeliyim ki, Türk hükümeti bazı tutuklanmış bulunan profesörleri dahi İstanbul’a getirtmeyi başarmıştı. Bu meyanda: Bonn Üniversitesi Dış Bölümü Profesörü Adolf Kantowicz ve Leipzig - Sosyoloji ve Ekonomi Profesörü Gerhard Kessler’i sayabiliriz. 1933-1939 yıllarında Türkiye’de kalarak kurtulabilen bütün Alman meslektaşlarımı temsilen bir kişiden ve onun Almanya’dan ayrılırken yazmış olduğu bir veda mektubundan özellikle bahsetmek istiyorum. Söz konusu olan kişi Rudolf Nissen ve onun 2 Nisan 1933 tarihinde yurt dışından Berlin’deki akademide hocası olan –her şeye rağmen çok hürmet ettiği– Ferdinand Sauerbruch’a gönderdiği mektuptur. Bu mektup, insan masuniyeti ve

¹¹ Widmann, aynı eser s. 56.

politik görüşlerindeki açıklık yönünden III üncü Reich'a direniş hareketinin önemli dokümanlarından biri sayılabilir, ayrıca Hitler'in ilk iktidar dönemine ait olması bakımından da önem taşımaktadır:

Bozen 2.4.1933

Sayın ve Sevgili Bay Geheimrat,

Berlin'den uzaklaşmak ve nisbi bir sükunete kavuşmak olayları genel olarak gözden geçirmeme imkân verdi. Benim açımdan bu hadiselerin sonunda ortaya çıkan tablo, bu satırlar ile ifade ettiğimden daha başka türlü anlatılamaz. Şahsen hayati önem taşıyan böyle bir konuda ne düşünce olarak ne de ifade şekli bakımından her hangi bir abartmaya kaçmayacağımı herhalde kabul edersiniz. Dolayısıyla bu mektubumdaki hiçbir söz manasız veya safсата değildir.

Yeni hükümetin almakta olduğu ilk tedbirlerden sonra sizin yanınıza gelerek işten çıkarılmamı istediğim zaman amacım, arzu edilmeyen na hoş olayların çıkmasını önlemenin yanısıra ve ondan daha önemlisi, size herhangi bir şekilde yük olmamaktı. Siz bu endişelerimi öylesine ortadan kaldırdınız ki, kendi duygularımın güvenliliği içinde şaşırıp kaldım, ancak durum muhakemesindeki kararsızlıklar yine de devam ediyordu. Bunu takip eden günlerde sizin, diğer tarafın bilinçli olarak her türlü objektiviteyi kenara ittiği bir konuda zaman ve güç kaybederek çaba gösterdiğinizizi izlemek benim için çok üzücü olmuştu ve bu konuda bana değil sadece size tavizler veriliyordu. Benim bu görüşümün hakarete uğramamın etkisinden ileri gelmediğini biliyorsunuz. 12 yıldan beri kendimi sizin işinize adanmış ve bu işle özdeşleşmiş bulunuyorum, buna karşılık olarak özel bir takdir beklemek elbetteki çok saçma olur. Fakat geride kalan izlenim aynen, seviyeleri farklı bir çiftin evliliğinde kadının üstün vasıflı erkeğine karşı zaman zaman gösterdiği hoşgöründe olduğu gibi. İçinde bulunduğumuz yüzyıla leke süren en utanç verici olaylardan birini teşkil eden Boykot Manifestosundan beri bakış açısından zorunlu değişmeler oldu. Şahsi şeref ve haysiyetin hakarete uğraması karşısında her şey ikinci plana itildi. Siz benim şeref ve haysiyet kavramını son derece ciddiye aldığımı bilirsiniz. Belki de bu yüzden haysiyet kırıcı davranışlara karşı daima hassasiyetimi muhafaza ettim. Çoğunluk tarafından ve bunun öte-

sinde benim içinde bulunduğum iş çevresindeki tecrübeli ve kültürlü insanlar tarafından dahi olağan olarak kabul edilen bu aşağılayıcı durum karşısında ben de şahsen kendimi muhatap kabul ediyorum. Bu genelleştirmenin haksız olduğunu ileri sürebilirsiniz, fakat gazetelere bir göz atmanız benim görüşümün doğru olduğunu maalesef size anlatacaktır. İçinde bulunduğum çevre ile ilişkilerim bundan böyle benim kendime saygım açısından sınırlamaya tabi olacaktır ve kendimi şimdiye kadar içinde çalıştığım bu çevrenin dışına atacağımdan hiç şüphe edilmemelidir. Mesleki hayatımın şimdiye kadar olduğu gibi devamının güvence altına alındığı şu anda bu kararımın kesinlik kazanması âdeta bir trajedi gibi geliyor insana. Fakat başka türlü hareket tarzı kişinin en değerli şeyinin, gururunun kırılması sonucunu verirdi. Bu açıdan bakıldığında, boykot ilanının uygulanıp uygulanmaması da artık önemli sayılmaz.

Bu kararımın benim için ne demek olduğunu müdrikim. Başarılarımın devamını sağlayan karakter ve insanlık yönünden beni bu hale getiren kısacası hayatıma anlam veren bir çalışma ortamından ve arkadaşlarımdan ayrılıyorum.

Şu anda, sizin benim için ne ifade ettiğinizi belirtmek belki de beni biraz hafifletecektir. Yaşam ve çalışma hayatı herşeyimizdir. Diğer taraftan güzel ve hariçten başarılı görünen bir görev yerinin hatırlanması buradaki ilmi çalışmaları ve buna katılan mesai arkadaşlarını birlikte hatırlatır.

Siz benim için hatıralarla dolu uzun bir süreyi bana güzel ve sıcak geçen bir mevsim gibi geçirttiniz, öyle ki geçen yılların sıcak ışıkları gelecek yıllarda dahi bazı gölgelikleri aydınlatacaktır.

Artık Almanya'da kalamayacağım bellidir¹²'.

Değişik branşlardan Türkiye'ye giden Alman göçmenlerin oraya ulaşmak için takip ettikleri yol çok çeşitlidir ve bu husus III üncü Reich'a karşı gösterilen direnişin ve verilen savaşın ayrı bir bölümünü teşkil eder. Almanya'nın harpten sonraki yıllarında taşıdığı önem dolayısıyla burada örnek olarak Ernst Reuter'den bahsetmemiz yerinde olur. 1933 yılına kadar Magdeburg Belediye Başkanı ve mecliste SPD milletvekili olan Reuter 1933 ve 1934 yıllarında iki defa Lichtenburg toplama kampına götürülmüş ve 1935 yılında Queker'ler cemiyetinin yardımı ile Hollanda üzerinden İngiltere'ye

¹² Nissen, aynı eser s. 184/5.

kaçmış, daha sonra Fritz Baade'nin yardımı ile ulaştırma uzmanı olarak Türkiye Ekonomi Bakanlığında görev almıştır. Reuter 1938 yılında Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinde tek Alman hoca olarak görev almış ve bu okulda Şehircilik Kürsüsünü kurarak fevkalade başarılı hizmetlerde bulunmuştur. Reuter, Türkçeyi kısa zamanda mükemmel bir şekilde öğrenen ve kendilerini Türkiye'ye gönülden bağlı hisseden göçmenlerden biridir. O, Türkiye'den daima ikinci vatan olarak söz ederdi. Onun III üncü Reich ile olan ilişkisini, kendisinin bir Türk dostunun anlattıklarından öğreniyoruz:

“Vatanımı bu derecede sevmesine ve çektiği maddi ve manevi ızdıraplara rağmen Reuter, hiçbir zaman durumundan şikayet etmez, Hitler döneminde maruz kaldığı kötülüklerden de bahsetmezdi. Sadece iki defa bu konuya değindiğini hatırlıyorum: Yaz aylarında Reuter'ler ile birlikte içinde 2 tane yüzme havuzu olan Ankara'nın dışındaki Orman Çiftliğine giderdik. Bir gün Herr Reuter'in üzerinde mayo vardı, ben sırtındaki derin yara izlerini görünce biraz düşüncesizce: “Herr Reuter sırtınızdaki yara izleri Birinci Dünya Savaşından mı” diye sordum. Bana hayret dolu bir bakışla bakarak “Hayır, toplama kampından” diye cevap verdi¹³”.

Türkiye'ye gitmek isteyenler için Almanya'dan çıkış gittikçe artan bir güvensizlik faktörü olmaya başlamıştı. Sık sık; pasaporta el konması ve çıkışa müsaade edilmemesi veya Gestapo'nun yurt dışında öğretmenlik izni vermemesi yüzünden kaçışlar engelleniyordu. Özellikle daha sonraki yıllarda dışarıya kaçabilmek çok defa şansa bağlı kalıyordu. Halen Hamburg'da yaşayan Zooloji profesörü Kosswig için Scurla'nın raporunda geçen aşağıdaki bölüm buna bir örnektir: “Kosswig politik yönden katiben güvenilmeyen bir kimse olduğundan kendisine yurt dışında öğretmenlik izni verilmemişti, buna rağmen çıkışına engel olunamadı ve yurt dışına gitti¹⁴”.

Türkiye'deki Alman göçmenlerin sıkıntıları oraya gitmeleri bir şans olmakla beraber elbetteki yine de tamamen sona ermiyordu. Diğer ülkelere gidenlere oranla bunların durumu çok daha iyi idi, ailesi

¹³ L. Kudret - Erkönen: Erinnerungen an Ernst Reuter. (Ernst Reuter hk. anılar) Berlin 1978 (Reuter ailesi Ankara'da bölümü). s. 25/6.

¹⁴ Scurla raporu s. 94.

ile birlikte gelen göçmenler maddi bakımdan hiçbir zaman sıkıntı çekmediler. Hemen hepsi için daha Türkiye'ye gelmeden önce Üniversiteye veya diğer bir devlet hizmetine gireceklerine dair vaatler alınmış bulunuyordu. Türkiye'nin verilen bu sözleri daima ve tam zamanında yerine getirmek suretiyle hakettiği şerefi burada belirtmek isteriz. İhmalcilik veya mali yönden iflas gibi Osmanlı döneminde karşılaşılan durumlar Kemal Atatürk Türkiye'sinde bahis konusu değildi. Bütün bunlara rağmen göçmenler için Türkiye'nin şartlarına intibak etmek birçok bakımlardan ABD veya İngiltere'ye oranla daha zor oluyordu. Kültür, lisan ve dini bakımlardan ortaya çıkan farklılıklar nedeni ile bugün Almanya'ya gelen Türk işçilerinin karşılaştıkları güçlükler 30 lu yıllarda aynen Alman göçmenlerin de başına gelmişti. Bugün bizi devamlı meşgul eden, Türklerin ve Türk çocuklarının Almanlarla kaynaşması problemi o zamanki durumun tersine dönmüş şeklinden başka bir şey değildir.

Daha başka türlü bazı zorluklar da mevcuttu. Türk yüksek okullarında öğretmenlik yapanların çoğunun birinci görevi, ilk kitaptan, ilk fizik aparatı veya tıbbi enstrümanından başlamak üzere her şeyi yeni baştan kurmak ve akademik öğretime ilk başından başlamaktı. Özellikle bu son noktada lisan problemi bütün ağırlığı ile ortaya çıkıyordu. Türkçeyi sonradan çok iyi öğrenen hocaların dahi dersleri Türkçe verebilmeleri ancak yıllarca sonra mümkün olabildi. Dolayısıyla başlangıçta öğretim dili Almanca idi, tercümeyi Türk asistanlar yapıyorlardı. Üniversitenin yeniden kuruluşu sebebi ile kadro dışına çıkarılan eski Türk hocaların durumu da ayrı bir güçlük kaynağı idi. Türk hükümeti ile ilişkiler çok iyi olmakla beraber, Atatürk'ün burada devamlı olarak bir Alman bölgesi yaratmak istemediği, amacının batı örneğine göre kurulmuş fakat Türkler tarafından yürütülen bir modern üniversiteye kavuşmak olduğu başlangıçtan itibaren biliniyordu. Alman hocaların en başta gelen görevlerinden biri, kaliteli Türk yüksek okul öğretmenlerini yetiştirmektir. Bunun anlamı şu idi, Alman hocaların faaliyet ve çalışmaları ilerde kendilerini lüzumsuz hale getirecekti. Bu nedenle mukaveleler daima süreli ve uzatılabilir şekilde yapıyordu. Bu husus, bazı Alman göçmenleri için Türkiye'nin ilk sığınulan ülke olmasına yol açmıştı, gelenlerin bir kısmı İkinci Dünya Harbinden önce ABD'ne geçmişlerdir. Fakat çoğunluk Türkiye'de kalarak harpten sonra Almanya'ya dönmüş bazıları da 1945'ten sonra yine Amerika'ya gitmişlerdir.

Türkiye'de yaşayan Alman göçmenler için bir diğer önemli güçlük III. Reich ile ilişkilerinde kendini gösteriyordu. Scurla raporu bu konuda da gayet önemli bir belge teşkil etmekte ve III. Reich'in kendi muhaliflerine karşı hangi metodları uyguladığını göstermektedir: Pasaport sürelerinin ve ikamet müsaadelerinin uzatılmaması, pasaport iptali, vatandaşlıktan çıkarma ve uyruksuz bırakmak uygulanan metodlardan bazıları idi. III. Reich'in Yahudi düşmanlığının derecesi, Elçiliğin ve Başkonsolosluğun 1938 yılı Mayıs ayında Türkiye'deki göçmenlere gönderdiği aşağıdaki soru formundan da anlaşılmaktadır:¹⁵

Alman Başkonsolosluğu
KB 329/38

İstanbul
30 Mayıs 1938

Dışişleri Bakanlığının isteği gereğince, daha önce doldurduğunuz soru formunu tamamlamak üzere aşağıdaki hususları cevaplandırmanız rica olunur:

1. Sözleşmenizin başlangıç tarihi:
2. Ari ırktan mısınız, değil misiniz?
3. Ari ırk dışında akrabalığınız var mı?
4. Karınız ari ırktan mıdır, değil midir?
5. Karınızın ari ırk dışında akrabalığı var mıdır?
6. Alman devlet memurları statüsünün yeniden belirlenmesine ilişkin yasa uyarınca emekliye ayrıldınız mı?

İmza

Soru formunun doldurulmaması da yanlış doldurmak veya Yahudi iseniz doğru doldurmak kadar tehlikeli idi.

Karşılaştıkları güçlükleri böylece saydıktan sonra şimdi, III üncü Reich döneminde Türkiye'ye gelen Alman göçmenlerinin başarılarına da değinmemiz gerekir. Zira bu göç hareketinin en önemli ve değerli tarafı buradadır: Mesele sadece III. Reich'in politik veya irki yönden düşman saydığı göçmenlerin hayatı değil, bununla bağlantılı olarak, Kemal Atatürk'ün büyük reform hareketinin bir parçası olan Türk eğitim sisteminin modernize edilmesine yardımcı olunmasıdır. Bu konuda Alman göçmenlerinin yaptıkları çalışmaların tam bir başarı olduğunu söyleyebiliriz. Alman sonuçlar, hangi açıdan bakarsak bakalım hep olumludur. Widmann'ın kullandığı deyimle "Sürgün ve eğitim yardımı" son derece güzel bir tesadüfün

¹⁵ Bu soru formundan orijinal bir kopya sergide bulunmaktadır.

eseri olarak, arada bazı güçlükler olsa dahi, birbirini en mükemmel bir biçimde tamamlamışlardır. Durum cidden böyledir ve bugünkü gelişmiş Türk yüksek okul sistemine bakarken 30 lu yıllardaki Alman göçmenlerinin yardımlarının hatırlanmaması mümkün değildir. İstanbul Üniversitesi, Türkiye'nin ilk modern üniversitesi olarak birinci sırayı almaktadır. Bunun yanısıra Ankara'daki başlangıçta nispeten dağınık olan birçok fakülte ve enstitüleri de sayabiliriz. Modern klinikler ve laboratuvarlar açılmış, uzmanlık kitaplıkları kurulmuş ve en önemlisi Prof. Malche'nin planlarına uygun olarak Türkiye'ye Batı Avrupa yüksek okullarındaki gibi bir eğitim düzeni getirilmiştir. Alman hocaların, mukavelelerindeki hüküm uyarınca, öğretim kitaplarını Türkçe olarak hazırlamaları, gelecekteki Türk eğitim kadrosunun ve bilim adamlarının yetiştirilmesi için gerekli literatürün temelini sağlamıştır. Alman hocaların Türkiye'de iken Türkçe olarak yayınladıkları kitapların listesi dahi hayret edilecek derecede geniş kapsamlıdır. Daha önemlisi, binlerce Türk öğrencisinin, gelecek için yüzlerce öğretmenin ve her daldaki yöneticinin yetiştirilmiş olmasıdır. Türkiye'de çalışan Almanların hepsi de oradaki öğrenci - öğretmen ilişkilerinin geleneksel olarak fevkalade iyi olduğunu belirtiyorlar, bu bakımdan her konuda olumlu sonuçlar elde edilmiş olması tabiidir. Bugün dahi Türkiye ile her türlü ilişkilerde, 30 lu yıllarda Türkiye'de çalışan Alman profesörlerine karşı duyulan bağlılığın ne derece kuvvetli olduğu hissedilmektedir. Ernst Reuter'in tabii büyüklükteki bir resminin, kendisinden 2 nesil sonraki halefi olan Prof. Keleş'in Ankara Üniversitesindeki makam odasında bu gün de asılı bulunması birçok örneklerden biridir. Aynı şekilde Kırşehir'deki Fritz Baade Caddesi veya iç hastalıkları uzmanı Erich Frank'ın 1957 yılında İstanbul'daki resmi cenaze törenindeki şu tablo da bu hususu teyid etmektedir: Türk öğrencileri, asistanları ve hastalarının elleri üzerinde taşınan tabutunun üstüne Türk bayrağı örtülmüştü.

Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir, 1933 yılından sonra bir kısım Alman vatandaşının Türkiye'ye göç etmesi olayı, biz Almanlar için bir taraftan III üncü Reich'in esef verici tarihi hakkında daha detaylı bilgilere sahip olmamıza imkan vermekte diğer taraftan da özellikle bu Atatürk'ü anma yılında Federal Almanya'nın tertiplediği "1924-1938 döneminde Alman - Türk ilişkileri" sergisi dolaşısıyla Atatürk'e karşı olan şükran duygularının ifadesi için de uygun bir vesile teşkil etmektedir.

PROF. TAYYIP GÖKBİÇİN
1907 — 1981

